

دانشگاه پیام نور
مرکز تهران

پایان نامه جهت اخذ کارشناسی ارشد

در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه :

بررسی فقهی و حقوقی تغلیظ دیه از

دیدگاه مذاهب پنجگانه

استاد راهنما:

دکتر محمد حسین شعبانی

استاد مشاور:

دکتر حسن مینی

مؤلف :

شهناز عبدالله پور

آبان ۸۹

تقدیم

به یگانه بانوی دو عالم ، اسوه ی علم و حلم ، حضرت فاطمه زهرا (س)
به آستان پرسخاوت عزیزترین چهره های زجرکشیده ی زندگی ام ، که وجودم
برایشان همه رنج بود و وجودشان برایم همه مهر یعنی «پدر و مادرم»
به همسرم که یگانه همراهم در ناخوشی ها و خوشی ها ، با کمترین ادعا و
بیشترین شکیبایی

و تقدیم به همه عزیزانی که دعای خیرشان بدرقه راهم بوده است .

تقدیر و تشکر:

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب علم و معرفت و پژوهش را به این بنده عنایت فرموده که مایه ی فخر و مباهات است .

اصولا کار پایان نامه بطور انفرادی و تک محوری میسر نیست ، بلکه همکاری و هماهنگی مجموعه ای را می طلبد که یکی از شگردهای حصول و نیل به آن اهداف ، مشارکت گروهی در این مجموعه می باشد . بنده نیز در این رساله بی شک راه رسیدن به هدف خود را تلاش و توکل به ذات احدیت و نیز تشویق و تأمین نیازهای مادی و معنوی دو گوهر نفیس ایثار و رستگاری ، یعنی پدر و مادر فداکار و رنج دیده ام می دانم ، که همواره در صدف غنای خویش مراحل رشد و تربیت جسمی و عقلانی و بستری آرام را در تحصیلاتم مهیا نموده اند و نیز از دیگر اعضای خانواده و همسر عزیزم که فرصتی را در تحصیل ، تحقیق و تدوین رساله ام ایجاد نموده اند ، تقدیر و سپاس عرضه می دارم و نیز در این راستا از بذل همکاری و عنایت اساتید محترم جناب آقای دکتر محمد حسین شعبانی که در دوران تحصیل از محضرشان بهره مند شده و در نگارش این پایان نامه، زحمت راهنمایی و تعلم آن را قبول فرمودند و مرا مورد عنایت خود قرار دادند و از استاد گرامی جناب آقای دکتر حسن مبینی که به عنوان استاد مشاور در تدوین پایان نامه مرا یاری کردند تشکر و قدردانی می نمایم. همچنین از همه عزیزانی که به انحاء مختلف مرا در تدوین این پایان نامه کمک و مساعدت کرده اند سپاسگزارم.

چکیده

در کتابهای فقهی و ماده ۲۹۹ قانون مجازات اسلامی ذکر شده: دیه قتل در صورتی که صدمه و فوت هر دو در یکی از چهار ماه حرام (رجب، ذیقعد، ذیحجه، محرم) و یا در حرم مکه معظمه واقع شود علاوه بر یکی از موارد شش گانه مذکور در ماده ۲۹۷ بعنوان تشدید مجازات باید یک سوم هر نوعی که انتخاب کرده است اضافه شود و سایر امکنه و ازمنه هر چند متبرک باشند دارای این حکم نیستند. افزایش مقدار دیه در ماههای حرام موضوعی است که مشهور فقها قائل به آن هستند و در کتابهای فقهی خود از آن تعبیر به «تغلیظ دیه در ماههای حرام» می کنند و علت این تشدید و تغلیظ را شکستن حرمت این ماهها و مکان مقدس می دانند. از دیگر علت‌های این تشدید و تغلیظ را می توان علاقه خداوند به گسترش عدالت و پرهیز از جنگ و خونریزی در بین انسانها دانست. بیان مستندات فقهی و روایی این حکم و تحلیل ابعاد مختلف این موضوع از دیدگاه فقها و حقوقدانان اهم مباحثی است که در این رساله بیان شده است.

واژگان کلیدی: دیه، قتل، تغلیظ در حکم، ماههای حرام

فهرست

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
فصل اول: کلیات	
۱-۱- بیان مسأله.....	۴
۲-۱- سوالات اصلی تحقیق.....	۵
۳-۱- فرضیه ها.....	۵
۴-۱- هدف ها.....	۶
۵-۱- روش انجام تحقیق.....	۶
۶-۱- سابقه و ضرورت انجام تحقیق.....	۶
۷-۱- مفهوم تغلیظ.....	۷
فصل دوم: دیه	
بخش اول : مفهوم دیه و پیشینه ی آن	
۱-۱-۲- مفهوم دیه.....	۱۰
۲-۱-۲- پیشینه دیه.....	۱۲
۱-۲-۱-۲- نظام دیه در قوانین قبل از اسلام.....	۱۲
۱-۱-۲-۱-۲- نظام دیه در روم باستان.....	۱۳
۲-۱-۲-۱-۲- نظام دیه در یونان باستان.....	۱۴
۳-۱-۲-۱-۲- نظام دیه در قانون بابل و آشور.....	۱۴
۴-۱-۲-۱-۲- دیه در دوران جاهلیت.....	۱۷
۲-۲-۱-۲- نظام دیه در قوانین اسلام.....	۲۱
بخش دوم : دیه قتل نفس	
۱-۲-۲- تعریف قتل.....	۲۳
۲-۲-۲- اقسام قتل.....	۲۳
۱-۲-۲-۲- قتل عمد.....	۲۴
۲-۲-۲-۲- قتل شبه عمد.....	۲۵
۳-۲-۲-۲- قتل خطا.....	۲۶
۳-۲-۲- راه های ثبوت قتل در دادگاه.....	۲۶
۱-۳-۲-۲- اقرار و شرایط آن در ثبوت قتل.....	۲۶
۲-۳-۲-۲- بینه و ویژگی های آن در اثبات قتل.....	۲۸
۳-۳-۲-۲- قسامه و چگونگی اثبات قتل به وسیله آن.....	۳۰
۴-۳-۲-۲- علم قاضی.....	۳۲

- ۲-۲-۴- مقدار دیه نفس ۳۴
- ۲-۲-۴- ۱- میزان دیه قتل عمد و زمان پرداخت آن ۳۴
- ۲-۲-۵-۱- میزان دیه قتل شبه عمد و زمان پرداخت آن ۳۶
- ۲-۲-۶-۱- میزان دیه قتل خطای محض و زمان پرداخت آن ۳۷
- بخش سوم : مقدار دیه اعضاء ۴۰**
- ۲-۳-۱- دیه موی سر ۴۰
- ۲-۳-۲- دیه چشم ها ۴۱
- ۲-۳-۳- دیه بینی ۴۲
- ۲-۳-۴- دیه گوش ۴۲
- ۲-۳-۵- دیه لب ۴۳
- ۲-۳-۶- دیه زبان ۴۴
- ۲-۳-۷- دیه گردن ۴۴
- ۲-۳-۸- دیه دست ۴۵
- ۲-۳-۹- دیه قطع پا ۴۵
- ۲-۳-۱۰- دیه دنده ها ۴۶
- ۲-۳-۱۱- دیه استخوان ها ۴۶
- ۲-۳-۱۲- دیه نخاع ۴۶
- ۲-۳-۱۳- دیه ستون فقرات ۴۷
- ۲-۳-۱۴- دیه انگشتان دست ۴۷
- بخش چهارم: تفاوت دیه مرد و زن ۴۸**
- ۲-۴-۱- تفاوت دیه مرد و زن از دیدگاه قرآن ۴۸
- ۲-۴-۲- اجماع فقها در مورد نصف بودن دیه زن نسبت به مرد ۴۹
- ۲-۴-۳- روایات شیعه در تناصف دیه زن نسبت به مرد در قتل نفس ۵۰
- ۲-۴-۴- روایات اهل سنت در تناصف دیه زن نسبت به مرد در قتل نفس ۵۳
- ۲-۴-۵- دیدگاه فقها شیعه در مورد دیه اعضاء زن و مرد ۵۴
- ۲-۴-۶- نظر فقهای اهل سنت در مورد دیه اعضاء زن و مرد ۵۵
- ۲-۴-۷- علت تفاوت دیه زن و مرد در اعضا از ثلث به بالا ۵۶
- ۲-۴-۸- علت تفاوت دیه زن و مرد در قتل نفس ۵۷
- بخش پنجم : مجازات یا جبران خسارت بودن دیه ۵۸**
- ۲-۵-۱- نظریه معتقدین به مجازات بودن دیه ۵۸
- ۲-۵-۲- نظریه معتقدین به جبران خسارت بودن دیه ۵۹
- ۲-۵-۳- نظریه معتقدین به ماهیت دو گانه بودن دیه ۶۰

فصل سوم : بررسی ماههای حرام و حرم مکه

- بخش اول : بررسی تاریخی ماههای حرام ۶۴
- ۳-۱-۱ بررسی جایگاه ماههای حرام در میان اعراب جاهلی ۶۴
- ۳-۱-۲ بررسی ماههای حرام در اسلام ۷۰
- ۳-۱-۲-۱ آیات مربوط به ماه های حرام ۷۲
- ۳-۱-۲-۲ سخنی در فضیلت ماه رجب ۸۱
- بخش دوم : حرم مکه ۸۳
- ۳-۲-۱-۱ محدوده حرم ۸۴
- ۳-۲-۲-۱ اسامی کعبه در قرآن کریم ۸۴
- ۳-۲-۳-۱ قداست مکه ۸۵
- ۳-۲-۳-۲ لزوم حفظ حرمت حرم ۸۶
- ۳-۲-۳-۳ حرم محل امن است ۸۷
- ۳-۲-۳-۴ حرم متعلق به همه است ۹۰
- ۳-۲-۳-۵ ورود کفار به حرم ممنوع ۹۱
- ۳-۲-۳-۸ قسمتی از احکام فقهی ویژه ی کعبه و مسجد الحرام و مکه و حرم ۹۱

فصل چهارم: تغلیظ دیه

- بخش اول : تغلیظ دیه از نظر امامیه ۹۴
- ۴-۱-۱-۱ بررسی روایات مربوط به تغلیظ دیه ۹۴
- ۴-۱-۲-۱ اسباب تغلیظ ۹۹
- ۴-۱-۳-۱ اجتماع دو سبب تغلیظ ۱۰۰
- ۴-۱-۴-۱ دیه قتل در ماههای حرام ۱۰۱
- ۴-۱-۵-۱ حکمتها و عوامل حکم ۱۰۴
- ۴-۱-۶-۱ حکم قتل در حرم مکه ۱۰۵
- ۴-۱-۷-۱ حکم قتل در حرم مدینه و دیگر مشاهد مشرفه ۱۰۷
- ۴-۱-۸-۱ نوع قتل در حکم تغلیظ ۱۰۸
- ۴-۱-۹-۱ تغلیظ دیه در قتل خطای محض ۱۱۱
- ۴-۱-۱۰-۱ حکم تغلیظ دیه در جنایت بر اعضا ۱۱۲
- ۴-۱-۱۱-۱ وقوع صدمه و فوت در یک ماه ۱۱۴
- ۴-۱-۱۲-۱ تغلیظ در قتل اقارب ۱۱۶
- ۴-۱-۱۳-۱ ماهیت دیه اضافه ۱۱۷
- ۴-۱-۱۴-۱ تغلیظ در دیه مورد مصالحه ۱۱۸
- ۴-۱-۱۵-۱ وجوب کفاره در مورد تغلیظ دیه ۱۱۹

۱۱۹.....	۴-۱-۱۶- تغلیظ دیه در موارد پرداخت آن از بیت المال.....
۱۲۴.....	۴-۱-۱۷- جهل و علم قاتل نسبت به حکم یا موضوع تغلیظ.....
۱۲۶.....	بخش دوم : نظرات و دلایل اهل سنت در مورد تغلیظ دیه.....
۱۲۶.....	۴-۲-۱- نظرات اهل سنت در مورد تغلیظ دیه.....
۱۳۰.....	۴-۲-۲- دلایل فقهای اهل سنت.....
۱۳۰.....	۴-۲-۲-۱- دلایل قائلین به تغلیظ دیه.....
۱۳۰.....	۴-۲-۲-۲- دلایل مخالفین تغلیظ.....
۱۳۲.....	بخش سوم : تغلیظ دیه در ماه های شمسی و تغلیظ از نظر قضایی.....
۱۳۲.....	۴-۳-۱- تنبه و توجه یافتن انسان به سال و ماه شمسی و قمری.....
۱۳۴.....	۴-۳-۲- تقسیم بندی مجازات ها به اصلی و تکمیلی.....
۱۳۵.....	۴-۳-۳- رویه قضائی.....
۱۳۷.....	نتیجه گیری.....
۱۳۸.....	منابع.....

مقدمه

از طبیعی ترین و ابتدایی ترین حقوق انسان حق حیات و زندگی است. این حق حیات موهبتی است الهی و حقی است که آفریدگار انسان برای تک تک بندگان خود تضمین فرموده است بر این باور بر هر فرد و جامعه و تمدن و نظامی لازم است از این حق طبیعی حمایت جدی به عمل آورد و از بهترین و موثرین راهها آن را تأمین کند.

تنها قانونی که می تواند تأمین کننده سعادت بشر باشد و عدالت و انصاف را در همه قرون و اعصار و بین همه ملل با فرهنگ و آداب مختلف رعایت نماید و ضررهای مادی و معنوی را جبران کند و سبب دوستی و همزیستی در بین بشریت شود قانون الهی است و قانون دیات که سبب حفظ نظم و امنیت و موجب التیام آلام زیان دیده می شود یکی از احکام الهی است. که از ناحیه ی خداوند بر پیامبرش نازل شده و پیامبر نیز آنرا به مردم ابلاغ کرده است. قانون الهی موجب آسایش خاطر انسانها می شود، یعنی اگر کسی مرتکب خطا و گناهی می شود که مستحق کیفر باشد، با اعتقاد به الهی بودن قانون به خود می قبولاند که گناه کردم و حکم خدا درباره ی من اجرا می شود.

انسان خلیفه و جانشین به حق خداوند در روی زمین است و در دین مقدس اسلام انسان دارای احترام و ارزش والایی است و جان و مال و ناموس مسلمانان در اسلام از هر گونه تعرض مصون می باشد و اگر کسی به ناحق به آنها تعرض کند به حقوق انسانی وی تجاوز نموده، و مستحق کیفر بوده، ضامن می باشد و هیچ نفس محترمه ای نباید مورد تعدی و تعرض واقع شود. و خداوند در قرآن کسانی را که ناحق به کشتن دیگری اقدام می کنند از این کار بازداشته و به آنها هشدار داده است که مورد لعن و نفرین خداوند قرار می گیرند و جایگاهشان در جهنم می باشد که در اینجا به یک نمونه از این آیات اشاره می کنم.

« وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ لَعَنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا. ^۱»

«هرکس مومنی را به عمد بکشد مجازات او آتش جهنم است که در آن جاوید معذب خواهد بود خدا بر او خشم و لعن کند و عذابی بسیار شدید مهیا سازد.»

در جوامع انسانی امروز یکی از عوامل مهمی که افراد را از انجام کارهای مجرمانه باز می دارد قانون دیه است و این قانون در اعصار و قرون گذشته به اشکال گوناگون در میان جوامع و ملل گذشته وجود داشته و دین مبین اسلام نیز بر این امر صحنه گذاشته است و از این طریق خواسته تا حدودی

^۱. نساء / ۹۳

جبران خسارت کند از کسانی که مورد ستم واقع شده اند. دیه در اسلام برگرفته شده از کتاب و سنت است و موضوع افزایش مقدار دیه، به میزان یک سوم دیه کامل در ماههای حرام (رجب، ذی الحجّه، ذی القعدة، محرم) موضوعی است که در کتابهای فقهی از آن تعبیر به « تغلیظ دیه در ماههای حرام » می شود.

ماده ۲۹۹ ق. م. ا در این باره چنین مقرر می دارد: دیه قتل در صورتی که صدمه و فوت هر دو در یکی از چهار ماه حرام (رجب، ذیقعدة، ذیحجه و محرم) و یا در حرم مکه معظمه واقع شود علاوه بر یکی از موارد ششگانه مذکور در ماده ۲۹۷ به عنوان تشدید مجازات باید یک سوم هر نوعی که انتخاب کرده است اضافه شود و سایر امکنه و ازمنه هر چند متبرک باشند دارای این حکم نیستند. وجود جنگهای مداوم و پی در پی در میان قبایل عرب قبل از اسلام، عرب جاهلیت را بر آن داشت که ماههایی را به عنوان ماههای حرام اعلام کنند تا مردم فارق از جنگ و خونریزی در امنیت کامل به سر برده و به کار و زندگی و کسب تجارت بپردازند.

اما آنچه باعث شده که این موضوع مورد بررسی و پژوهش قرار گیرد این است که می بینیم در عصر حاضر اکثر قریب به اتفاق مردم ماههای حرام را نمی شناسند، تا چه رسد به اینکه بدانند چنین حکمی بر آن بار شده است. در مورد تغلیظ دیه با توجه به جو حاکم بر جامعه ما نیاز به بررسی ادله این حکم می باشد چرا که افراد خصوصاً در مورد قتلهای غیر عمدی، با حکمی روبرو می شوند که به نظر آنان غیر مقبول و شاید غیر معقول جلوه می کند، زیرا ماههای حرام در زندگی کنونی مردم هیچ نقشی ندارد و این ماهها برای آنان، همانند گذشته های اعراب، ماه صلح و امنیت و بازگشت آرامش به حساب نمی آید و از جنگهای قبیله ای و غارت اموال و نفوس حاجیان خبری نیست. این پایان نامه در چهار فصل جمع آوری شده که در فصل اول مباحث مربوط به کلیات تغلیظ مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم در خصوص دیه بررسی گردیده است از قبیل مفهوم و پیشینه ی دیه، دیه قتل نفس، دیه ی اعضا، تفاوت دیه مرد و زن و مجازات یا جبران خسارت بودن دیه بحث شده است. در فصل سوم نیز در خصوص فلسفه دیه در ماههای حرام و حرم مکه بحث شده است و در فصل چهارم تغلیظ دیه مورد بحث و بررسی واقع شده است. از قبیل تغلیظ از نظر امامیه و از نظر اهل سنت و دلائل آنان. در پایان نویسنده خود را در مقامی ندانسته که تمام و کمال توانسته باشد در خصوص موضوع بحث در مطالب فقهی و حقوقی تعمق نماید، استخراج و استنباط کرده باشد.

فصل اول:

کلیات

۱-۱- بیان مسأله

معمولا برای مردم این سوال پیش می آید که در چه ماههایی نرخ دیه افزایش پیدا می کند و مبلغ آن چقدر است؟ فرض کنیم شخصی در ماه حرام مرتکب قتل غیر عمدی ناشی از حادثه رانندگی شده و می خواهیم بدانیم که تحت چه شرایطی دیه ای که باید پردازد افزایش پیدا می کند و این افزایش تا چه سقفی است؟ ماههای حرام عبارتند از: ذیقعه، ذیحجه، محرم و رجب. بنابراین برخلاف نظر برخی که ماه رمضان را نیز جزو ماههای حرام می دانند فقط ماههای مذکور ماه حرام بوده و موجب افزایش دیه یا به اصطلاح تغلیظ آن می شود. اما برای اینکه نرخ دیه افزایش پیدا کند هم صدمه و هم قتل باید در یکی از این چهار ماه حرام باشد بنابراین دیه قتل در ماههای حرام عبارتند از (ذیقعه، ذیحجه، محرم و رجب) و در مکه مکرمه یک سوم افزایش پیدا می کند یا به اصطلاح موجب تغلیظ آن می شود یعنی دیه ی کامل یک انسان معادل بهای یکصد نفر شتر است و اگر صدمه و فوت هر دو در ماه حرام واقع شوند در این صورت شخص مقصر باید بهای ۱۳۳ نفر شتر را پردازد و این افزایش مقدار به خاطر این است که « حرمت آن ماه را شکسته است». از این عبارت استفاده می شود که هدف از تغلیظ حکم جنبه بازدارندگی آن است یعنی شرع اسلام از آن روی در ماههای حرام حکم دیه را تغلیظ کرده است که مردم به اهمیت این ماهها بیشتر توجه کنند و در این ماهها دست به جنایت نزنند.

۱-۲- سوالات اصلی تحقیق

- ۱- آیا دیه در ماههای حرام افزایش پیدا می کند ؟
- ۲- تغلیظ دیه علاوه بر قتل نفس شامل اعضاء هم می شود ؟
- ۳- تغلیظ دیه فقط شامل قتل عمد می شود یا غیر عمد را نیز شامل می شود ؟
- ۴- اسباب تغلیظ دیه از دیدگاه مذاهب پنجگانه چیست ؟
- ۵- دیدگاه فقهای مذاهب پنجگانه در مورد تداخل اسباب در تغلیظ دیه چیست ؟

۱-۳- فرضیه ها

- ۱- هر گاه جنایت، در یکی از ماههای حرام (رجب، ذی القعدة، ذی الحجه و محرم) انجام گیرد، علاوه بر دیه کامل، به اندازه ثلث یا یک سوم هر نوعی که انتخاب شده است بعنوان تشدید مجازات اضافه می شود نه اینکه دو برابر و به صورت کامل اضافه شود .
- ۲- فقهای امامیه اتفاق نظر دارند که تغلیظ دیه تنها اختصاص به قتل دارد و تغلیظ در اطراف و اعضاء وجود ندارد. اما از بعضی از فقهای عامه حکایت شده که تغلیظ در اطراف وجود دارد.
- ۳- آنچه از اقوال فقها به دست می آید این است که اکثر قریب به اتفاق آنان تغلیظ را به صورت مطلق واجب دانسته اند.
- ۴- فقیهان امامیه اسباب تغلیظ دیه را وقوع قتل در ماه حرام و مکه مکرمه می دانند. اما فقهای اهل سنت اسباب تغلیظ را در سه مورد می دانند :
  - ۱- وقوع قتل در ماه حرام
  - ۲- وقوع قتل در حرم
  - ۳- وقتی که یکی از محارم را بکشند.
- ۵- هر گاه دو سبب تغلیظ با هم جمع شود مانند این که قتلی هم در ماه حرام و هم در مکه صورت گیرد در این خصوص در بین فقیهان اهل سنت گروهی به جمع اسباب در تغلیظ دیه اعتقاد دارند و گروهی جمع بین اسباب را نپذیرفته اند. فقهای امامیه در این مورد اختلاف نظر دارند. اما به نظر می رسد که با توجه به اصل عدم تداخل می بایست دو ثلث دیه اضافه شود.

۱-۴- هدف ها

اهداف این پایان نامه را می توان در دو بخش عمده بررسی کرد :

۱-۴-۱- هدف کلی

بررسی فقهی و حقوقی تغلیظ دیه از دیدگاه مذاهب پنجگانه

۱-۴-۲- اهداف ویژه

۱- انتخاب و گزینش بهترین بیانات فقها و حقوقدانان در این مورد

۲- تبیین هدف از تغلیظ دیه

۳- بررسی اینکه تغلیظ دیه اختصاص به ماههای حرام و حرم مکه دارد.

۱-۵- روش انجام تحقیق

با عنایت به موضوع بحث، روش تحقیق تحلیلی، توصیفی و به صورت کتابخانه ای و با استفاده از منابع فارسی و عربی و مراجعه به کتب مرجع در فقه امامیه و مذاهب اهل سنت بوده است که موضوعات پس از طرح از منابع اخذ و با هم تطبیق گردید و روش آن تحلیل محتوا است.

۱-۶- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

در خصوص تغلیظ دیه در کتابهای روایی و فقهی همچون مسالک الافهام شهید ثانی، الفقه علی المذاهب الاربعه جزیری و وسایل الشیعه حر عاملی، تهذیب الاحکام طوسی، اختیارات ابن قدامه نوشته الغامدی و..... کم و بیش بحث و گفتگو شده است اما به طور تفصیلی در هیچ یک از کتب مذکور، اعم از شیعه و اهل سنت موضوع مورد بررسی و کنکاش قرار نگرفته است در کتابهای حقوقی نیز همین گونه است تنها چند مقاله در خصوص این موضوع نوشته شده است.

که در هیچ یک از این مقالات موضوع به طور مفصل و یکجا جمع آوری نشده بنابراین با توجه به این که امروزه از جنگهای مداوم و پی در پی و غارت اموال و نفوس حاجیان که در میان قبایل عرب قبل از اسلام بوده خبری نیست و نیز با توجه به اینکه این امر مورد ابتلای جامعه است و مشکلاتی را برای اولیاء دم ایجاد می کند سعی شده با مطالعه دقیق و عمیق منابع فقهی و سایر کتب مرتبط موضوع مورد بررسی قرار گیرد.

۷-۱- مفهوم تغلیظ

۱-۷-۱- تغلیظ در لغت :

واژه « تغلیظ » در لغت به معنای تشدید کردن و تأکید کردن و غلیظ کردن و چیزی را بر کسی سخت و درشت کردن است. در المعجم الوسیط آمده است : غَلَّظَه یعنی جعله غلیظاً، و سپس در ذیل آن آورده است که : « المغلظه : الدیه المغلظه: التي تجب فی شبه العمد من القتل »^۱ دیه مغلظه : آن است که در قتل شبه عمد واجب می شود.

۱-۷-۲- تغلیظ در اصطلاح :

در اصطلاح تغلیظ به معنی افزودن یک سوم دیه به دیه ی انتخابی می باشد . منظور از تغلیظ دیه آن است که هر گاه جنایتی خواه عمد، خواه خطا در یکی از ماههای حرام (رجب، ذی القعدة، ذی الحجه، محرم) و یا در حرم مکه واقع شود باید علاوه بر دیه کامل، ثلث دیه را هم به عنوان تغلیظ ادا کند.^۲

---

^۱. ابراهیم مصطفی و...، بی تا، ج ۲، ص ۹۵۹.

^۲. نجفی، محمد حسن، ۱۳۷۶، ج ۴۳، ص ۲۶.

فصل دوم:

دیه

- بخش اول: مفهوم دیه و پیشینه ی آن
- بخش دوم: دیه قتل نفس
- بخش سوم : دیه ی اعضا
- بخش چهارم : تفاوت دیه ی زن و مرد
- بخش پنجم : مجازات یا جبران خسارت بودن دیه

مطالعات تاریخی نشان می دهد که از نخستین مراحل پیدایش حیات اجتماعی انسان خسارتهای جسمی و جانی و نحوه ی جبران آن مورد عنایت قرار می گرفته است. در آغاز، واکنش آدمی در برابر جنایتهایی که بر جان یا عضو او یا کسان و بستگان وی وارد می آمد، تنها به صورت انتقام فردی یا کشتارهای جمعی ظاهر می شد. این واکنش تا پیش از آشنایی بشر با مفهوم مالکیت، تنها مجازات ممکن به حساب می آمد.

رفته رفته بجای انتقام گرفتن که موجب کشته شدن افراد می گردید به نظامی روی آوردند که بر پایه ی پرداخت عوض مالی برای جبران جنایت استوار بود و از آن میان قوم عرب زبان، اصطلاح «دیه» را برای این عوض مالی برگزیدند. دیه به عنوان جزای عمل وارده کننده ی خسارت و به جای انتقام گرفتن از جانی چندین مرحله ی تکوینی را پشت سر گذاشت تا اینکه با امضاء و تقریر شریعت اسلام، نوع شایسته و مفید آن بصورت نهایی خود متجلی گردید که آن مرحله را می توان به دو مرحله اساسی و جدا از یکدیگر منحصر کرد.

این دو مرحله عبارتند از: مرحله ی اختیاری دیه که در این مرحله رفتن به سوی دیه و پناه بردن به آن در آغاز برای هر دو طرف نزاع (جانی و مجنی علیه) اختیاری بود و مجنی علیه و خانواده ی او می توانستند دیه را که از طرف جانی به آنان پیشنهاد شده بود، نپذیرند و خون خواهی را برگزینند. مرحله ی دیگر، مرحله ی اجباری دیه است که عرب جاهلیت در سیر تحول به مرحله ی دیه ی اجباری نرسید. چون گرفتن دیه برای حل و فصل منازعات قتل در همه ی حالات نزد جوامع ابتدایی مطلوب نبود بویژه نزد قبایل عرب زیرا از نظر این جوامع گرفتن دیه نشانه ی ضعف و ناتوانی قبیله ی مجنی علیه در برابر قبیله جانی بود.^۱

این فصل شامل پنج بخش می باشد که در بخش اول به مفهوم دیه و پیشینه ی آن و در بخش دوم به دیه ی قتل نفس، در بخش سوم نیز دیه ی اعضا، بخش چهارم تفاوت دیه ی زن و مرد و در بخش پنجم به مجازات یا جبران خسارت بودن دیه می پردازیم.

^۱. عوض، احمد ادریس، ۱۳۷۷، ص ۴۷

بخش اول: مفهوم دیه و پیشینه ی آن

۲-۱-۱- تبیین مفهوم دیه

در این بحث تعریف دیه را از نظر مفهوم لغوی و مفهوم اصطلاحی آن بررسی می کنیم و باتوجه به اینکه فقها تعاریف مشابهی از دیه ارائه کرده اند، توجه به آنها در درک مفهومی جامع از جایگاه دیات در فقه بسیار موثر است.

مفهوم لغوی: واژه دیه در اصل (ودی) بوده که واو آن به (ه) بدل گشته و در آخر کلمه آمده و آنرا از (وادی) گرفته اند که به معنی دره و کرانه کوه است. مجرای بزرگ آب را نیز وادی می گویند و شاید علت تسمیه دیه (خونبها) آن باشد که آنرا در مقابل ریختن و جاری شدن خون می پردازند. ودی الشیء = جاری شدن آن چیز.^۱

در لسان العرب آمده است: «أَلْدِيهِ حَقُّ الْقَتِيلِ» وَ دَيْتُ الْقَتِيلِ دِيَةٌ، یعنی دیه مقتول را پرداختم و در حدیث قسامه آمده است: «فَوَادَةٌ مِنْ إِبِلِ الصَّدَقَةِ» یعنی دیه اش را از شتر صدقه پرداخت. و در حدیثی دیگر آمده است: «إِنْ أَحَبَّوْا قَادُوا وَ أَنْ أَحَبَّوْا وَادُوا» یعنی اگر اولیاء مقتول خواستند قصاص کنند و اگر خواستند دیه بگیرند، که در اینجا «وادوا» فعل ماضی و از باب مفاعله است.^۲

دهخدا می نویسد: دیه مالی است که بدل نفس مقتول به ولی او داده می شود و از باب تسمیه به مصدر است و گاه اطلاق می شود به بدل اعضاء مثل دست و پا و آن را ارش نیز می گویند و ارش بر بدل نفس نیز اطلاق می گردد... و به فارسی آن را «خون بها» می گویند و عوام پول خون نیز می گویند.^۳

مفهوم اصطلاحی: در این بحث ابتدا دیه را در اصطلاح فقها و سپس در اصطلاح حقوقی مورد تحلیل و بررسی قرار می دهیم.

الف: دیه در اصطلاح فقها: درباره ی معنای اصطلاحی دیه، تعاریف فقها در این باره کم و بیش به یکدیگر نزدیک است؛ البته اکثر قریب باتفاق فقهای شیعه، تعریف خاصی از دیه ارائه نداده اند و آنرا

۱. افرابستانی، فواد، ۱۳۷۵، ص ۱۲۱.

۲. ابن منظور، محمد بن عبدالله، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۵، ص ۲۵۸.

۳. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، ج ۸، ص ۱۱۴۵۴.

امری بی نیاز از تعریف فرض کرده اند و شاید این به جهت وضوح معنای لغوی و عدم جعل اصطلاحی جدید برای این کلمه بوده است. بلکه بحث خود را پیرامون مسائل دیه، مانند نوع و میزان دیه و... آغاز کرده اند اما به هر حال تنی چند از فقهای عظیم الشان شیعه به ارائه تعریف از دیه مبادرت ورزیده اند که به نمونه هایی از آن می پردازیم: مرحوم صاحب جواهر در تعریف دیه چنین می گوید: « دیات جمع دیه به کسر اول و تخفیف یاء است و تشدید یاء خطا است. « هاء » در آن به عوض فاء الفعل کلمه است؛ زیرا اصل دیه « ودی » مانند « وعد » می باشد. کلمه ی دیه از ودی اخذ شده که به معنی پرداخت و تادیه خون بها است و می گویی: « وَكَذَيْتُ الْقَتِيلَ أَدِيَةً ». واژه ی دیه در لغت به معنی عقل (= منع) است زیرا ادای دیه مانع از خونریزی می شود و یکی از معانی عقل، منع است. گاهی هم در معنی دم به کار می رود که از باب تسمیه ی مسبب به اسم سبب است. در این جا مقصود مالی است که تادیه اش بر شخص آزاد به سبب ارتکاب جنایت بر نفس یا غیر آن واجب می شود، خواه مقدار و مبلغ دیه از سوی شارع معین شده باشد یا نه؛ هر چند که دیه را معمولاً در مورد اول (یعنی نفس) به کار می برند و در مورد دوم (یعنی اعضاء) اصطلاح ارش و حکومت را استعمال می کنند و این از قبیل تسمیه به مصدر است.^۱ امام خمینی نیز تعریفی مشابه تعریف مرحوم صاحب جواهر برای دیه ارائه داده است:

«دیه، مالی است که به خاطر جنایت بر نفس یا کمتر از آن واجب می شود، چه میزان آن معین باشد چه معین نباشد و چه بسا که دیه غیر معین را ارش و حکومت نامیده و دیه معین را دیه نام گذاری کرده اند.^۲»

در مبانی تکملة المنهاج آمده است: « الدیه هی المال المفروض فی الجنایه علی النفس أو الطرف أو الجرح أو نمودلک: دیه مالی است که در صورت وقوع جنایت بر نفس و یا اعضاء بدن و یا وارد ساختن جرح باید ادا شود.^۳ » تعاریف مزبور دیه را مال دانسته و بر خسارت بودن آن تاکید دارند. از آنچه گذشت به دست آمد که دیه مالی است که پرداخت آن به سبب قتل و یا وقوع جنایت بر عضو بر عهده ی جانی و یا قائم مقام او می باشد و باید آنرا به مجنی علیه و یا ولی او ادا کند. برای دیه اصطلاح «عقل» را هم بکار بردند و عقل به معنی بستن و پابند زدن به شتر و نیز منع است و از

۱. نجفی، محمد حسن، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۲.

۲. خمینی، روح الله، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۴۹۸.

۳. خویی، سیدابوالقاسم، بی تا، ج ۲، ص ۱۸۶.